

עלינו לשבח

עלינו לשבח

א. בתשובות הגאונים (שערי תשובה סימן מג) מובא בשם רבנו האי גאון, שיהושע בן נון תיקן את תפילת עלינו לשבח כאשר בני ישראל נכנסו לארץ ישראל "שיאמרו זה התיקון להבדיל בין משפחות האדמה וגויי הארצות". ובכל בו (סימן טז) וכן בספר סדר היום מובא: "עלינו לשבח צריך לאמרו בכוונה גדולה, ויש בו כמה סודות ורמזים וכוחו גדול, ויהושע תיקן זה השבח הגדול כשכבש את יריחו... והוא מסוגל לכל דבר וענין מצרה וצוקה שלא תבוא ולא תהיה, לומר אותו ישר והפוך, וצריך לכוין בו קבלת עול מלכות שמים ויחודו ואלוקותו".

וכתב החיד"א (מחזיק ברכה סימן קלב אות ב) "מצאתי תשובת רבינו האי גאון, ושם כתב, עלינו לשבח תקנו יהושע לאחר שהנחיל הארץ לישראל, ואחר החורבן תיקנו רבי יוחנן בן זכאי לומר בכל יום".

אך ראה זה פלא, אמירת עלינו לשבח בתפילה איננה מוזכרת כלל ב"סדר תפילות כל השנה" של הרמב"ם (בסוף ספר אהבה), שם מסתיים סדר התפילה היומי במנהג לומר שיר של יום ואין כאלקינו, ואילו עלינו לשבח לא מוזכר. וכן בהלכות תפילה (פ"ט ה"ו) כתב הרמב"ם שאחר סדר קדושת אשרי ובא לציון "מתחנן בדברי תחנונים ובפסוקי רחמים ואומר קדיש וכל העם עונים כדרכן ונפטרינן", ועלינו לשבח כלל לא מוזכר. גם האבודרהם "אשר רוב מנהגי התפילות מבוססים על דבריו" [כדברי הנודע ביהודה בהסכמה להדפסת ספר אבודרהם], לא הזכיר את אמירת עלינו לשבח בסיום התפילה, אלא כתב: "וגם נהגו לומר בכל ימי השבוע השיר שהיו הלויים וכו' ואומר קדיש יהא שלמא רבה וכל העם נפטרים לשלום... ויש מקומות שנוהגין לומר בכל יום שיר המעלות לדוד לולי וכו' ואומר אין קדוש כה' וכו' אתה הוא שהקטירו וכו' ואומר פטום הקטורת כיצד". ובכך מסתיימת איפוא התפילה, לדעתו.

גם מרן השו"ע אינו מזכיר את תפילת עלינו לשבח, וסיום הלכות תפילה (סימן קלב סע' ב) הוא בהלכה ש"אסור לאדם לצאת מבית הכנסת קודם קדושה דסידרא".

הטור, לעומתם, כן מזכיר את אמירת עלינו לשבח בסיום התפילה, וכתב (או"ח ס"ק קלג) "אומר עלינו לשבח... ובספרד נוהגין בכל יום אחר קדיש לומר מזמור הטה' אונך ענני וקדיש אחריו, ואחר כך עלינו לשבח, ובכל זמן וזמן משנין המזמור לפי עניינו". דברי הטור הובאו ברמ"א שהוסיף על דברי המחבר (הנ"ל) וז"ל: "ואומרים אחר סיום התפילה עלינו לשבח מעומד (כל בו), ויזהר לאומרו בכוונה, וכשמגיע אל א-ל לא יושיע יפסיק מעט קודם שיאמר ואנחנו כורעים וכו' (טור)". ובמג"א (סי' קלב ס"ק א) הוסיף: "כתב בכתבים (שער הכוונות ענין עלינו לשבח) שיאמרו [עלינו לשבח] אחר כל תפילה מג' תפילות, וכן כתב בכנסת הגדולה (סימן רלד בהגהות הטור) שכן נוהגין שם. אבל בספר שתי ידות (דרך חיים קח, ב) בשם תולעת יעקב (סוד השיר שהלויים אומרים, כג, א) כתב שאין לומר במנחה".

ודבר זה אומר דרשני, מדוע לא הזכירו הרמב"ם והשו"ע את דין אמירת עלינו לשבח בהלכות סדר התפילה.

עלינו לשבח

ב. כמו כן יש לברר מי קבע את מיקומה של תפילת עלינו לשבח דווקא בסוף סדר התפילה, ולא במהלכה. ובפרט צריך להבין מהו שורש ההבדל בין נוסח ספרד לנוסח אשכנז במיקומה של תפילת עלינו לשבח בסוף תפילת שחרית. מדוע בנוסח ספרד **מסיימים את התפילה** באמירת עלינו לשבח, לאחר אמירת שיר של יום ואין כאלקינו, לעומת נוסח אשכנז שאומרים עלינו לשבח לאחר אשרי ובא לציון וקדיש תתקבל, ולאחר עלינו אומרים שיר של יום ואין כאלקינו.

ואמנם מיקומה של תפילת עלינו לשבח בסיום התפילה הוא בדווקא, וכפי שעולה מדברי שו"ת רבבות אפרים (ח"ז סימן שפז) שדחה הצעה לומר עלינו לשבח לפני התפילה, כדי שהאבלים הממהרים ואינם יכולים להשאר עד סיום התפילה יוכלו לומר את הקדיש שלאחר עלינו כבר בתחילת התפילה. ופסק הרבבות אפרים שאין לעקור את תפילת עלינו לשבח ממקומה הנכון בשום פנים ואופן. וצריך להבין מדוע נקבעה תפילה זו **בסיום** התפילה.

אנו מוצאים את תפילת עלינו לשבח בסיום קיום מצוות נוספות. הביאור הלכה (סימן תכו ד"ה ומברך מעומד) מביא את המנהג לומר עלינו לשבח בסיום קידוש לבנה. גם לאחר קיום מצות ברית מילה, נהוג לומר עלינו לשבח. וצריך ביאור בטעם הדבר.

ג. מאידך, פעמים ותפילת עלינו לשבח נאמרת גם **באמצע התפילה**, כגון במוסף של ראש השנה ויום הכיפורים.

בסידור אוצר התפילות (תפילת שחרית, פירוש עיון תפילה) מובא על פי דברי חז"ל שהאמורא רב [חברו של שמואל] תיקן את הפסוקים הנאמרים בסדר המלכויות בתפילת מוסף של ראש השנה, ובכלל זה את אמירת תפילת עלינו לשבח כחלק מסדר המלכויות. ואכן מובן מאוד מדוע נכללה תפילה זו בסדר המלכויות, כי תוכן התפילה רובו ככולו עוסק בתיקון מלכות השי"ת בעולם ובשבח יחודו וממשלתו של מלך מלכי המלכים הקב"ה.

אולם תפילת עלינו לשבח נאמרת גם במוסף של יום הכיפורים, וכפי שמוזכר ברמ"א (סי' תרכא סע' ד) "ונוהגין ליפול על פניהם כשאומרים והכהנים והעם גם בעלינו לשבח". ונשאלת השאלה מה הטעם לכך. ואכן בראש השנה, שכל מהות התפילה היא המלכת הקב"ה, מובן מיקומה של תפילת עלינו לשבח כחלק מסדר המלכויות, אך ביום כיפורים שאין סדר מלכויות צריך להבין מדוע תיקנו לומר עלינו לשבח בתפילת מוסף.

עוד יש להבין מדוע ביום כיפור אומרים עלינו לשבח רק בחזרת הש"ץ של מוסף, בעוד שבראש השנה נאמרת תפילת עלינו לשבח גם על ידי היחיד בתפילת לחש.

כמו כן יש להבין מדוע בראש השנה וביום כיפור, תפילת עלינו לשבח נאמרת **בתוך** סדר התפילה. תמיהה נוספת שיש ליישבה, מדוע ביום כיפור **כלל** לא אומרים עלינו לשבח בסוף התפילות, לא בשחרית ומוסף, ולא במנחה ובנעילה.

עלינו לשבח

ד. כאמור לעיל, תפילת עלינו לשבח נאמרת בסיום תפילות שחרית, מנחה ומעריב. ודנו הפוסקים, כאשר מתפללים שתי תפילות אחת אחר השניה ללא כל הפסק [מנחה ומעריב, וכן שחרית ומוסף], האם צריך לומר עלינו לשבח בסיום כל אחת מהתפילות, או שניתן לומר פעם אחת בלבד, בסיום שתי התפילות. ובמשנה ברורה (סימן קלב ס"ק ז) מבואר שאם התפללו מנחה ומעריב ללא הפסק, יש שנהגו לומר עלינו לשבח רק במעריב, וז"ל: "המג"א כתב בשם האר"י ז"ל שיאמרוהו אחר כל השלוש תפילות, וכן נוהגים במדינתנו, מלבד בבתי כנסיות גדולות שמתפללין תפילת מעריב סמוך למנחה אין אומרים עלינו אחר גמר תפילת מנחה, דעלינו שיאמרו אחר תפילת מעריב קאי גם אמנחה". כמו כן, כיום המנהג המקובל הוא, כאשר מתפללים שחרית ומיד אחר כך מוסף [בשבת, בראש חודש או בחול המועד], שאומרים עלינו לשבח רק לאחר תפילת מוסף ולא בסיום תפילת שחרית. וצריך להבין, אם התקנה לומר עלינו לשבח שייכת לסדר כל תפילה ותפילה, שצריך לסיימה באמירת עלינו לשבח, מדוע יגרע חלקם של תפילות אלו [מנחה, כאשר מתפללים מיד אחריה מעריב, ושחרית, כשמתפללים מיד אחריה מוסף] - שאין אומרים בהם עלינו לשבח. ואמנם צריך עיון למעשה, אם אדם צריך לסיים את תפילת שחרית בראש חודש או בחול המועד ולצאת מבית הכנסת לצורך כלשהו, ולאחר מכן ברצונו לשוב ולהתפלל מוסף, האם במקרה זה חייב לומר עלינו לשבח לאחר תפילת שחרית, או שמא לאחר שנקבע שאין אומרים עלינו לשבח לאחר שחרית אין כל צורך לאומרו.

* * *

ה. בביאור הדברים נעניין תחילה בטעמים השונים למיקומה של תפילת עלינו לשבח בסיום התפילה.

[א] הלבוש (סימן קלג) כתב: "כטעם ג' ברכות אחרונות שבתפילה שהוא כעבד שקבל פרס מרבו שמשתחוה והולך לו, שזה גם כן נראה לי טעמא במה שאומרים עלינו לשבח אחר כל התפלות, כדי לשבחו יתברך ולכרוע לפניו יתברך כשאומרים ואנחנו כורעים וכו', ואחר כך לצאת מבית הכנסת שהוא כמו עבד שנוטל רשות מרבו שמשתחוה והולך לו". ומבואר שהטעם הוא כדי לצאת מבית הכנסת כעבד הנוטל רשות מרבו, ואמירת עלינו לשבח בהשתחוואה היא כ"נטילת רשות" כשנפטר מבית הכנסת והולך לביתו.

[ב] הט"ז (סימן קלב ס"ק ב ד"ה כתב) כתב: "ומה שנהגו לומר קודם התפילה אשרי יושבי ביתך, מפני שהוא לשון המתנה שהיו שוהין שעה אחת קודם תפילה, ולאחר תפילה היו שוהין גם כן שעה אחת, כדכתיב (תהלים קמ, יד) ישבו ישרים את פניך. לפיכך נראה שתיקנו לומר עלינו לשבח". כלומר, לפי הט"ז אמירת עלינו לשבח היא מדיני השיהוי שיש לשהות לאחר התפילה. ודברים אלו מפורשים במש"כ המאירי (ברכות לב, א) וז"ל: "המתפלל כשם שהוא צריך לשהות מעט קודם התפילה כך הוא צריך לשהות מעט אחר התפילה שלא יהא כפורק משאוי מעליו והולך לו. והוא שאמרו, קודם תפלה מנין דכתיב אשרי יושבי ביתך ואחר כך יהללך סלה, לאחר תפלה דכתיב אך צדיקים יודו לשמך ואחר כך ישבו ישרים את פניך. ומכאן תקנו לומר פסוק של אשרי קודם תפלה, וכן לטעם שאחרי תפלה תקנו קריאת שיר מזמור או עלינו לשבח".

[ג] הב"ח כתב על דברי הטור, וז"ל: "הטעם הוא לתקוע בלבבינו קודם שנפטרים לבתיהם יחוד מלכות שמים ושיתחזק בליבנו אמונה זו שיעביר הגילולים מן הארץ, והאלילים כרות יכרתון לתקן עולם במלכות שדי, כי אז גם כי יש לכל אחד מישראל משא ומתן עם הגוים עובדי עבודה זרה וגילוליהם ומצליחים, לא

עלינו לשבח

נפנה לבבינו אל האלילים ולא יעלה במחשבה חס ושלום שום הרהור עבירה". ולמדנו מדבריו שהטעם לאמירת עלינו לשבח בסיום התפילה נועד לחזק את האמונה בבורא עולם ובאפסיות העבודה זרה בטרם יוצא האדם מבית הכנסת ונפנה לעסקי החולין שלו.

[ויתכן שטעם זה נעלית וחשובה כל כך תפילת עלינו לשבח, וכמו שכתב המשנה ברורה (סי' קלב ס"ק ח) בשם ספר מטה משה: "ויש לומר עלינו באימה וביראה, כי כל צבא השמים שומעים, והקב"ה עומד עם פמליא של מעלה, וכולם עונים ואומרים אשרי העם שככה לו אשרי העם וכו'"].

ו. ונראה כי טעמים אלו אינם רק דברי אגדה, אלא יש ללמוד מהם מהי **ההגדרה ההלכתית** של תפילת עלינו לשבח, והדברים יבוארו על פי דברי הגרי"ד סולובייצ'יק, כפי שהביא תלמידו בספר הררי קדם (חלק ב סימן קט). דברי הגרי"ד נסבו בביאור המחלוקת בין המנהגים אימתי סופרים את ספירת העומר בתפילת ערבית. החק יעקב (סימן תפט ס"ק כ) והפרי מגדים (שם, אשל אברהם ס"ק טו) כתבו שסופרים ספירת העומר לפני עלינו לשבח. ואילו בשם הגר"א מובא שסופרים **לאחר** אמירת עלינו לשבח, וביאר הגרי"ד את שורש מחלוקתם:

"דיש לעיין מהו יסוד המנהג של אמירת עלינו בסוף התפילה, האם הוא **דין בגמר התפילה** [כחלק מסיום התפילה], שבכל תפילה ותפילה בסיומה אומרים עלינו. או דילמא **תקנת עלינו היא לאומרה בשעה שיוצאים מבית הכנסת**". והביא הגרי"ד, שמדברי הב"ח המובאים לעיל נראה שעיקר חובת אמירת עלינו היא בשעה שיוצא מבית הכנסת, שהרי כתב שטעם אמירת עלינו הוא כדי "לתקוע בלבבינו קודם שנפטרים לבתיים יחוד מלכות שמים ושתתחזק בליבנו אמונה זו", ולכן כשיוצאים מבית הכנסת ומתכוננים לעסוק במשא ומתן עם הגויים, יש לחזק את האמונה בה' ש"לא נפנה לבבינו אל האלילים ולא יעלה במחשבה חס ושלום שום הרהור עבירה".

ולענ"ד נראה שגם הלבוש סובר כדברי הב"ח, שטעם אמירת עלינו לשבח הוא נטילת רשות כשנפטר מבית הכנסת והולך לביתו, ואם כן משמע שגדר אמירת עלינו לשבח הוא תקנה לומר תפילה **ביציאה מבית הכנסת**, ואין זה דין בגמר התפילה.

וכן יש ללמוד מדברי הרמ"א (המובאים לעיל **אות א**) שכתב "אומרים **אחר סיום התפילה** עלינו לשבח מעומד", שאין זה דין בגמר התפילה, אלא לאחר **שמסתיימת** התפילה יש לאומרו, והיינו משום היתר יציאה מבית הכנסת. וכן יש להסיק מדברי ערוך השלחן (סימן קלג סע' א) שכתב: "אחר ובא לציון אומר הש"ץ קדיש תתקבל, **שנגמרה התפילה**, אמנם נהגנו לומר אחר כך השבח הגדול של עלינו לשבח", משמע שהתפילה **נגמרה** לפני אמירת עלינו לשבח, ואם כן תפילת עלינו לשבח אינה דין בגמר התפילה.

אולם מהט"ז משמע שאמירת עלינו לשבח היא דין בגמר התפילה, שהרי לפי דעתו עלינו לשבח הוא סיום התפילה, כי תיקנו לומר עלינו לשבח מדיני השיהוי שיש לשהות לאחר התפילה, ובכל תפילה מהתפילות שמתפללים ביום, יש לומר לאחריה עלינו. וכן דייק הגרי"ד מדברי האריז"ל שהביא המשנ"ב ש"צריך לומר עלינו לשבח אחר ג' תפילות ביום" (כלשון המועתק בשערי תשובה, סימן רלג ס"ק א), משמע שאמירת עלינו היא חלק מסדר התפילה, ולכן יש לאומרה שלוש פעמים ביום.

עלינו לשבח

לפי זה מבאר הגרי"ד את שינוי המנהגים מתי סופרים ספירת העומר: יש הסופרים לפני עלינו, ויש הנוקטים שיש לספור לאחר עלינו. וביאר הגרי"ד "דאם עלינו הוי גמר התפילה, כיון שהספירה היא מצוה בפני עצמה שזמנה גם לאחר התפילה, אם כן תפילת עלינו קודמת לספירה משום תדיר ושאינו תדיר קודם, והוא צריך לומר את תפילת עלינו שהיא חלק מתפילת ערבית קודם ספירת העומר. אבל אם עלינו נאמר על גמר תפילתו ויציאתו מבית הכנסת, אם כן דינו לספור קודם, ורק אחר כך סמוך ליציאתו מבית הכנסת הוא אומר עלינו ויוצא מבית הכנסת".

אמנם יש להעיר על דיוקו של הגרי"ד מדברי האריז"ל ש"צריך לומר עלינו לשבח אחר ג' תפילות ביום", שאמירת עלינו היא חלק מסדר התפילה. שהרי השערי תשובה בהמשך דבריו מביא את מנהג האריז"ל "וכן יש לומר מזמור ה' רועי ומזמור אלקים יחננו אחר כל ג' תפילות". וזה ודאי שאמירת פרקי תהלים אלו הם תוספת לאחר סדר התפילה, ואם כן מנין לגרי"ד שעלינו לשבח שונה מאמירת תהלים, וכשם שאמירת תהלים בסוף התפילה אינה נחשבת כחלק ממנה, כך היה צריך להיות הדין שאמירת עלינו לשבח אינה נחשבת כחלק מהתפילה, ומנין לגרי"ד לומר שאמירת עלינו היא חלק מהתפילה, וצ"ע.

ז. לפי המבואר בדברי הב"ח שאמירת עלינו לשבח היא תקנה לומר תפילה ביציאה מבית הכנסת, ביאר הגרי"ד את מנהג החתם סופר שלא לומר עלינו לשבח לאחר מנחה בערב שבת מכיון שלא יוצאים מבית הכנסת עד לאחר ערבית. והיינו גם דברי המשנ"ב ש"בבתי כנסיות גדולות שמתפללין תפילת מעריב סמוך למנחה אין אומרים עלינו אחר גמר תפלת מנחה, דעלינו שיאמרו אחר תפלת מעריב קאי גם אמנחה", כי מכיון שעלינו לשבח היא תפילה שנתקנה לומר כשיוצאים מבית הכנסת, לכן אם מתפללים שתי תפילות בזה אחר זה בלא יציאה מבית הכנסת, די לומר עלינו לשבח בסיום התפילה השניה, לפני שיוצאים מבית הכנסת. לפי זה ביאר הגרי"ד מדוע אין אומרים עלינו לשבח בתפילות יום הכיפורים [שחרית, מוסף, מנחה ונעילה]. שהרי יושבים כל היום בבית הכנסת, ואמנם כשיוצאים מבית הכנסת לאחר מעריב של מוצאי יום כיפור צריך לומר עלינו לשבח.

ברם, בשו"ת תורה לשמה (סימן קמח) אינו מסכים עם המנהג שלא אומרים עלינו בתפילות יום כיפור, והוא נשאל: "לפעמים הרבה מזדמן שאין אומרים עלינו לשבח אחר תפלת מנחה של יום הכיפורים, אלא תיכף מתחילים תפלת נעילה, אם יש קפידה בזה או לאו. גם מצינו חכם אחד שהוא מקפיד תמיד בכל יום לבלתי יסיר מעליו הטלית גדול עד גמר עלינו לשבח, אם יש קפידא בזה באמת ע"פ הסוד, כי יש בני אדם בשבתות ויו"ט אשר ממהרים לצאת ורוצים לפשוט הטלית קודם עלינו לשבח, אם יש להזהירם בזה כדברי החכם הנזכר ומה טעם לקפידה זו".

בדברי תשובתו הביא התורה לשמה את דבריו של האריז"ל הנ"ל, וכתב: "מה שאין אומרים עלינו לשבח אחר מנחה ביום הכיפורים זה מנהג טעות ושיבוש, כי אמירת עלינו לשבח אחר כל תפלה הוא חשוב וצורך גדול וכמ"ש מוה"ר זלה"ה בספר הכוונות וז"ל הנה השבח הזה צריך לאמרו אחר כל תפלה משלש תפילות ולא כאותם שנוהגים לאומרו בשחרית בלבד, והנה הוא שבח גדול מאד מאד". ומבאר התורה לשמה את גודל מעלת אמירת עלינו לשבח ע"פ דרך הסוד, ומסיק מתוך כך: "ואם כן השתא ביום קדוש ונורא כזה שהוא יום הכיפורים, שהתפילות הם גדולי המעלה מכל שאר ימות השנה והשפע גדול מאד וישראל כולם צדיקים

עלינו לשבח

שעושים פועל בתפילות של יום זה יותר משאר ימות השנה שאפילו המוני העם הם קדושים וטהורים, איך לא יאמרו השבח הזה אחר תפלת המנחה, הא ודאי שצריך לזהר ביותר לאמרו". ומסיים התורה לשמה לבאר על פי דרך הסוד גם את טעם הקפדתו של האריז"ל שלא להסיר את הטלית והתפילין עד לאחר אמירת עלינו לשבח (כמובא במשנ"ב סימן כה סקנ"ה).

אכן לפי המבואר לעיל, ניתן לבאר גם על דרך "הנגלה" את טעמים של הנוהגים לומר עלינו לשבח גם במנחה ביום כיפור, שכן אם נאמר שצריך לומר עלינו לשבח מדיני גמר התפילה, אזי בכל תפילה צריך לומר לאחר סיומה עלינו לשבח, לרבות יום הכיפורים. וכנראה לפי דבריו יצטרכו לומר עלינו לשבח בכל סיום של תפילה, ובכלל זה בסיום כל התפילות ביום הכיפורים, [וכמשמעות דבריו שנהגו לומר עלינו לשבח לאחר תפילת שחרית ביום הכיפורים].

והנה, על פי המבואר נראה, כי כאשר אדם צריך לסיים את תפילת שחרית בראש חודש או בחול המועד ולצאת מבית הכנסת לצורך כלשהו, ולאחר מכן ברצונו לשוב ולהתפלל מוסף, השאלה האם במקרה זה חייב לומר עלינו לשבח לאחר תפילת שחרית, או לא, תהיה תלויה בהגדרת עלינו לשבח. אם נאמר שעלינו לשבח הוא "היתר יציאה מבית הכנסת", נראה שיצטרך לאומרו לאחר תפילת שחרית מכיון שיוצא כעת מבית הכנסת. אך אם נאמר שאמירת עלינו לשבח היא "גמר התפילה", יתכן שלאחר הקביעות של אמירת עלינו לאחר מוסף, רק שם נקבע מקומו כ"גמר התפילה", ואילו אחר שחרית אין צריך לאומרו.

ח. בחקירה זו, האם עלינו לשבח הוא תקנה לומר תפילה **ביציאה מבית הכנסת**, או שזהו דין **בגמר התפילה** לומר לאחר סיום התפילה עלינו לשבח, תלה הגרי"ד את השאלה האם צריך לומר עלינו לשבח לאחר תפילת שחרית כאשר מתפללים מוסף מיד לאחר מכן, באומרו: "יש שנוהגים לומר עלינו בשבת לאחר תפילת שחרית, ואומרים עוד פעם לאחר מוסף [וכן נהגו בבתי המדרש של חסידי ויז'ניץ]. ופלוגתתם היא במה שכתבנו, אם עלינו הוא חלק מהתפילה, אם כן בכל תפילה צריך לומר עלינו בפני עצמו... דאם הוי גמר עבודתו ויציאתו מבית הכנסת וכן"ל בשם הב"ח, אם כן דינו להאמר רק כשגומר סדר התפילה של אותו יום. ונראה דגם מה שלא נהוג עלמא לומר עלינו לאחר שחרית בשבת ובראש חודש, הוא משום שמתפללים שחרית ומוסף בחדא מחתא, ואין כאן גמר התפילה, אבל באמת עיקר דינו הוא לאחר התפילה".

ואכן גם בשו"ת קול מבשר (חלק ב סימן לא) הוכיח מדברי הב"ח הנ"ל שעלינו לשבח נאמר בשעה שיוצאים מבית הכנסת, ולכן אין צורך לאומרו לאחר תפילת שחרית הסמוכה לתפילת מוסף, וכך כתב: "על דבר הריב אשר נתהווה בבית הכנסת דחבורת "תלמוד תורה" דפ"ק טשערנאוויץ אודות אמירת עלינו לשבח אחר תפילת שחרית של שבת, אשר אנשים אחדים מתי מספר רוצים להנהיג כעת בבית הכנסת הנ"ל לומר עלינו גם בשחרית של שבת, ורוב גדול מהמתפללים שם מתנגדים לזה בכל תוקף באומרם כי בכל בתי הכנסיות שבעירנו (קרוב לשמונים כן ירבו) אין אומרים עלינו בשבת רק במוסף... ודבר זה הסיב מחלוקת עצומה, ושני הצדדים הגישו תעצומותיהם לפני בצירוף הבד"צ דפה לשמוע דעת תורה בזה".

והשיב הקול מבשר על פי דברי הב"ח, שאמירת עלינו לשבח בסיום התפילה נועדה "לתקוע בלבבנו קודם שנפטרים לבתיהם יחוד מלכות שמים", ואם כן זהו דין ביציאה מבית הכנסת, ולכן אם לא יוצאים מבית הכנסת אלא לאחר תפילת מוסף, אין צורך לומר עלינו לשבח לאחר שחרית. והוא מוסיף: "ואפשר מטעם זה

עלינו לשבח

יש מקומות שאין אומרים אותו בתפילת מנחה כמש"כ המג"א (סי' קלב ס"ק א בשם תולעת יעקב) משום דזה תיקנו דווקא קודם שהולכים לבתיהם, משא"כ לאחר מנחה ברוב המקומות אין נפטרים לבתיהם רק מתפללים מעריב אחר כך".

מכל מקום, מעיר הקול מבשר על דברי הב"ח שאמירת עלינו לשבח נועדה לחזק את האמונה בלבנו: "שאו גם כשיעסוק במשא ומתן עם העכו"ם לא נפנה לבבינו אל האלילים", אם כן בשבת שלא שייך טעם זה כיון שאינו עוסק במשא ומתן אין צורך לומר עלינו לשבח באף אחת מהתפילות, והוא מסיים: "וכן נראה דעת הטור שלא הזכיר אמירת עלינו רק בחול אחר שחרית בריש סימן קל"ג ובסימן רל"ז אחר תפלת ערבית, אבל בסוף סימן רל"ד אחר תפלת מנחה כתב ואומר קדיש שלם ונפטרינ לבתיהם לשלום, ואחר תפלת ערבית של שבת בסי' רע"א ואחר תפלת שחרית של שבת בסי' ר"פ ואחר תפלת ערבית בסי' רל"ז ואומר קדיש שלם ואתה הראית קודם קריאת ס"ת ע"ש. והיינו משום דבשבת אין עוסקין במו"מ אחר שנפטרינ לבתיהם, וגם אחר ערבית דחול נפטרינ לבתיהם ואינו עוסק במשא ומתן בלילה".

ט. השו"ע (או"ח סימן לז סע' ב) כתב שבזמנינו אין נוהגים להניח תפילין כל היום אולם "מכל מקום צריך כל אדם ליזהר בהם להיותם עליו בשעת קריאת שמע ותפילה". ובמקום אחר ביאר השו"ע (סימן כה סע' ג) מה נחשב "סיום" התפילה, לענין הנחת תפילין, וז"ל: "נהגו העולם שלא לחלוץ תפילין עד אחר קדושת ובא לציון". והרמ"א כתב שם: "ויש מי שכתב על צד הקבלה שלא לחלוץ עד שאמר בהם ג' קדושות וד' קדישים, דהיינו לאחר קדיש יתום, והכי נוהגים המדקדקים". וכתב שם המשנ"ב (ס"ק נו) וז"ל: "ג' קדושות - טעות סופר הוא, ובאמת צריך לומר ג' קדישים וד' קדושות. כי ברכו את ד' נחשב חדא, שהיא דבר שבקדושה, וקדושת שפה ברורה שניה, וקדושת העמידה, וקדושת ובא לציון. ושלישה קדישים הוא: חצי קדיש שקודם ברכו, וחצי קדיש שאחר תפילת י"ח, וקדיש שלם שאחר ובא לציון. ומכל מקום משמע מפמ"ג ושאר אחרונים דבמקומות שנוהגים לומר קדיש יתום בכל יום אחר עלינו טוב שלא לחלוץ עד אחר קדיש יתום". כלומר, לפי הרמ"א יש לחלוץ את התפילין רק לאחר הקדיש הרביעי, דהיינו קדיש יתום שנאמר לאחר עלינו לשבח. ואילו לדעת האחרונים החולקים עליו, רשאי לחלוץ את התפילין לאחר הקדיש השלישי, שהוא קדיש תתקבל הנאמר לאחר אשרי ובא לציון, [ולדעת מרן המחבר יכול לחלוץ לאחר קדושת ובא לציון]. והמשנ"ב (שם ס"ק נה) הביא בשם האריז"ל שלא היה חולץ עד אחר ועל כן נקוה לך.

ובספר נפש הרב (ליקוטי הנהגות, עמ' קמז) ביאר את מחלוקתם, שלדעת אחרונים אלו, קדיש תתקבל הוא גמר התפילה בציבור, ומכיון שצריך שיהיו התפילין עליו עד לאחר גמר התפילה, יכול לחולצם לאחר קדיש תתקבל הנחשב לגמר התפילה. אולם לדעת הרמ"א עלינו לשבח הוא גמר התפילה, ומוסיף בספר נפש הרב: "לפיכך סבירא ליה לרמ"א (בסימן קלב סע' ב) שאומרים קדיש יתום אחר עלינו ואפילו אין יתום בבית הכנסת, ואפילו מי שיש לו אב ואם יכול לאומרו, דיש לסיים את התפילה בקדיש. ולפיכך אית ליה להרמ"א שצריך שיהיו התפילין עליו עד לאחר הקדיש שלאחר עלינו, שאינה נאמרת בתורת קדיש יתום אלא בתורת גמר התפילה, וצריך שיהיו התפילין עליו עד לאחר גמר התפילה, וכאמור. ולדעת שאר האחרונים, הקדיש שלאחר עלינו אינו אלא קדיש יתום, ובדליכא אבל אין צריך לאומרו בכלל. ולדעת רוב

עלינו לשבח

האחרונים דס"ל דתפילת עלינו אינה נאמרת בתורת גמר התפילה, היה נ"ל שגדר אמירתה הוא בתורת היתר יציאה מבית הכנסת".

ומבואר כי יסוד מחלוקת הרמ"א והאחרונים אימתי זמן חליצת תפילין, תלוי בגדר אמירת עלינו לשבח. ומאחר ויש לחלוץ תפילין בגמר התפילה, סובר הרמ"א שגמר התפילה הוא אמירת עלינו לשבח [וקדיש שלאחריו, שזהו גמר התפילה], ולכן לדעתו יש להמתין בחליצת התפילין עד אחר אמירת עלינו לשבח וקדיש שאחריו. וכן לדעת האריז"ל שלא היה חולץ עד אחר ועל כן נקוה לך, עלינו לשבח הוא גמר התפילה, וקדיש יתום הוא מנהג בלבד, ולפיכך אם אין יתום לא אומרים קדיש זה, [בניגוד למובא במשנ"ב שיש חובה לומר קדיש יתום משום שזה נחשב לגמר התפילה].

ואילו האחרונים שמתירים לחלוץ מיד אחר קדיש תתקבל סוברים שהתפילה מסתיימת בשלב זה, ואמירת עלינו לשבח אינה מדין גמר התפילה אלא מדין תפילה הנאמרת בגדר של "היתר יציאה מבית הכנסת", וכדברי הב"ח המובא לעיל, שלפני לכתו לעסוק במשא ומתן ובענייני חולין יש להתחזק באמונה על ידי אמירת עלינו לשבח.

י. והנה בספר נפש הרב מסיים את דבריו בהנחה, שביאורו בדעת האחרונים החולקים על הרמ"א, שאמירת עלינו לשבח היא בתורת היתר יציאה מבית הכנסת, ניחא רק לפי מנהג נוסח ספרד שאומרים שיר של יום ואין כאלקינו לפני עלינו, ונמצא שתפילת עלינו היא התפילה הנאמרת אחרונה, לפני היציאה מבית הכנסת, ושפיר יש לומר שהיא משמשת כהיתר יציאה מבית הכנסת. אך לפי מנהג נוסח אשכנז, שנהגו לומר שיר של יום לאחר עלינו, אי אפשר לומר שעלינו משמש כהיתר יציאה מבית הכנסת אלא גדר אמירתו הוא משום "גמר התפילה", שהרי עדיין אינו יוצא מבית הכנסת לאחר עלינו כי אומר שיר של יום. ואכן משתמע לפי דברי נפש הרב, שגדר אמירת עלינו לשבח תלוי בנוסחאות התפילה. לפי נוסח ספרד הטעם והגדר הוא של "היתר יציאה מבית הכנסת", ואילו לפי נוסח אשכנז הטעם והגדר הוא של "גמר התפילה".

אך לענ"ד נראה שלפי נוסח ספרד ניתן לומר שעלינו לשבח הוא גם "גמר התפילה", ולא רק "היתר יציאה מבית הכנסת". כלומר, שתי ההגדרות מהי תפילת עלינו לשבח ראויות להיאמר בנוסח ספרד, הן "גמר תפילה" והן "היתר יציאה מבית הכנסת". ולפי זה נמצא שאמירת שיר של יום היא חלק מסדר התפילה, המסתיימת לאחר מכן, באמירת עלינו לשבח.

אך לפי נוסח אשכנז שתפילת עלינו לשבח היא "גמר התפילה", לכאורה צריך עיון מהו גדר אמירת "שיר של יום" הנאמר לאחר עלינו לשבח, כי אם נאמר שעלינו הוא גמר התפילה נמצא ששיר של יום כבר אינו שייך כלל לתפילה.

וצריך לומר על פי מש"כ בערוך השלחן (או"ח סימן קלג סע' ב) "ואחר כך אומרים שיר של יום, לזכר שיר הלויים בבית המקדש". ובמסכת סופרים (פרק יח הלכה א) מוזכר המנהג לומר בכל יום "שיר שהלויים אומרים בבית המקדש", ונאמר שם "שכל המזכיר פסוק בעונתו מעלה עליו כאילו בונה מזבח חדש ומקריב עליו קרבן". ונמצא לפי זה, שאמנם אמירת שיר של יום אינה נחשבת כחלק מהתפילה, אלא כאמירת מזמורי תהלים שיש בהם מעלה זו שהאומרם נחשב כאילו הקריב קרבן.

עלינו לשבח

וכן נצטרך לומר לפי זה, שתפילת "אין כאלקינו" ופיטום הקטורת, לפי נוסח אשכנז הינם בגדר אמירת שבח ואינם חלק מהתפילה, בניגוד לנוסח ספרד, שכל מה שנאמר קודם לעלינו לשבח נחשב לחלק מהתפילה, כי תפילת עלינו לשבח היא גמר התפילה, וכל מה שנאמר לפני נחשבת לחלק מהתפילה, ובכלל זה שיר של יום ואין כאלקינו.

אלא שלפי זה צ"ע במנהג שנהוג בחו"ל לפי נוסח אשכנז בשבת (וכן נוהגים בבית הכנסת שלנו, ישראל הצעיר דהאנקוק פארק, לוס אנג'לס) לומר "אין כאלקינו" ופיטום הקטורת, לאחר מכן עלינו לשבח, ולבסוף שיר של יום ושיר הכבוד [וכפי שמוזכר במשנ"ב (סי' קלב ס"ק יז) המנהג שאומרים אין כאלקינו רק בשבת ולא בימות החול]. ולפי זה יוצא שתפילת אין כאלקינו נחשבת חלק מהתפילה בשבת ואילו שיר של יום לא. ומעתה תמוה מאד שבחו"ל בנוסח אשכנז אין כאלקינו נחשב **בשבת** כחלק מהתפילה, בעוד שבארץ ישראל לפי נוסח אשכנז שאומרים "אין כאלקינו ופיטום הקטורת" גם **בימות החול** לאחר עלינו, נמצא שאין כאלקינו ופיטום הקטורת הינם בגדר אמירת שבח שאינם חלק מהתפילה, ואם כן צריך בירור בהגדרת הדברים לפי מנהג נוסח אשכנז.

והנה יש הפותרים נשים המתפללות שחרית מלומר שיר של יום (שו"ת מחזה אליהו, סימן כ; הליכות בת ישראל, פרק ב). וזה מובן לפי נוסח אשכנז, שעלינו לשבח הוא "גמר התפילה", וכל הנאמר אחריו, ובכלל זה שיר של יום איננו חלק מהתפילה אלא דברים נוספים בעלי מעלה הנאמרים לאחר התפילה, ולכן נשים המתפללות שחרית חייבות בחלקי התפילה הנחשבים **כחלק מגוף התפילה**, משא"כ בשירי הלל והודיה שנאמרים לאחר התפילה [דוגמת שיר של יום ואין כאלקינו] שדינם כאמירת תהלים לאחר התפילה, אינן מחייבות כלל.

יא. המשנה ברורה (סי' סה ס"ק ט) כתב שאדם השומע ציבור אומרים עלינו לשבח, חייב לאומרו עמהם "שכן דרך ארץ" לא לפרוש מהציבור באמירתו. אך נחלקו הדעות מה דינו של אדם הרגיל להתפלל בנוסח אשכנז המקדים לומר עלינו, ועתה הוא מתפלל בבית כנסת שמתפללים בו בנוסח ספרד, האם עליו לשוב ולומר פעם נוספת עלינו יחד עם הציבור בסיום התפילה.

ובספר תפילה כהלכתה (פרק יז הערה לא) הביא את דעת הגר"צ אבא שאול והגרי"ש אלישיב, שאדם זה יאמר עלינו פעמיים: פעם אחת בתפילתו, ולאחר מכן ישוב ויאמר עלינו עם ציבור המתפללים בנוסח ספרד בסיום התפילה. וכן מובא בספר אשי ישראל (פרק כו סע' טו, ושם בהערה מג) בשם הגרש"ז אויערבך והגר"ח קנייבסקי. לדעת פוסקים אלו, גם במקרה הפוך, אדם המתפלל בנוסח ספרד שנמצא בבית כנסת שמתפללים בו נוסח אשכנז, צריך לומר עלינו עם הציבור, ולאחר מכן יאמר עלינו בנוסח תפילתו שלו.

אולם לדעת הגרי"י פישר (תפילה כהלכתה, שם) המתפלל בנוסח אשכנז שאמר בתפילתו עלינו לשבח אינו חייב לאומרו פעם נוספת עם הציבור המתפלל בנוסח ספרד, ובפרט שיכול על כל פנים לכרוע עם הציבור בשעה שאומרים עלינו. וכן מובא בספר אבני ישפה על הלכות תפילה (פרק ו אות יג) בשם הגר"ש דבליצקי, וטעמו משום שדברי המג"א שיש לומר עלינו עם הציבור נאמרו רק למי שאינו עוסק בתפילה באותה שעה, אך אם עוסק בתפילתו רשאי להמשיך ולהתפלל כמנהגו ואינו צריך להפסיק מתפילתו לומר עלינו.

עלינו לשבח

ונראה לדון בזה על פי המבואר לעיל שגדר אמירת עלינו לשבח תלוי בנוסח התפילה: לפי נוסח אשכנז הסיבה והטעם לאמירת עלינו היא משום "גמר התפילה", ולפי נוסח ספרד הסיבות הן גם משום "גמר התפילה" וגם מטעם של "היתר יציאה מבית הכנסת". ומעתה יש לומר שהמתפלל בנוסח ספרד במנין שבו מתפללים בנוסח אשכנז, ודאי צריך לומר עלינו לשבח פעם אחת עם הציבור ופעם נוספת כשמיים את תפילתו שלו בנוסח ספרד, מדין "היתר יציאה מבית הכנסת".

וכעין זה מפורש בשו"ת שבט הקהתי (ח"ד סימן מה) שנשאל: "מי שהוא עדיין באמצע התפילה והציבור אומרים עלינו, שכתבו האחרונים דיש לומר עלינו עמהם מפני שהוא שבח גדול, אחר כך כשגומר התפילה, האם חוזר ואומר עוד הפעם עלינו". ופסק שבט הקהתי שיחזור ויאמר עלינו כשגומר התפילה, על פי דברי הב"ח (המובא לעיל אות ה) שטעם אמירת עלינו בסוף התפילה הוא כדי "לתקוע בלבנו קודם שנפטרים לבתינו יחוד מלכות שמים", ולכן לפי דברי הב"ח צריך לומר עלינו פעם נוספת כשגומר את תפילתו, אע"פ שכבר אמרו עם הציבור.

וכשרגיל להתפלל בנוסח אשכנז המקדימים לומר עלינו לשבח לאחר קדיש תתקבל, ועתה מתפלל בבית כנסת שמתפללים בו בנוסח ספרד, יתכן שאין עליו חיוב לומר פעמיים עלינו לשבח, אלא יאמרו רק על סדר תפילתו מדין "גמר התפילה", שהרי לפי נוסח אשכנז אין דין לאומרו כ"היתר יציאה מבית הכנסת".

עלינו לשבח לאחר ברית מילה וקידוש לבנה

יב. בשנת תשמ"ח נפגשתי באקראי עם ידידי רבי אברהם כהן, ראש ישיבת נשמת ישראל בירושלים, בשדה התעופה של לונדון, ושאלתי אותו מדוע נהגו לומר עלינו לשבח לאחר קידוש לבנה ולאחר קיום מצות ברית מילה. לאחר ששוחחנו שלח לי הרב כהן מכתב תשובה, ותוכן דבריו:

לכאורה לא מובן מדוע לא תיקנו בדורות הראשונים את נוסח התפילה, שהרי מצינו בחז"ל שהלכות תפילה נלמדות מתפילת חנה, צורת העמידה והדיבור ועוד הלכות תפילה, ומעניין שאת **נוסח** התפילה עצמה לא העתיקו ממנה, ואפילו דוד המלך שחיבר ספר תהלים, יש בו רק שירות ותשבחות, אך איננו יודעים מה היה נוסח תפילתו של דוד המלך, אלא כל יום היה מתפלל לפי צרכיו. וגם נוסח התפילות שהתפללו האבות הקדושים אברהם יצחק ויעקב, ונוסח תפילתו של משה רבנו, לא ידוע לנו.

ומכאן אנו למדים כי בדורות הקדמונים לא היה קבוע נוסח התפילה, מכיון שכל אדם התפלל מעומק לבו ובשפתו הוא, שזהו עיקר התפילה, שהרי "העושה תפילתו קבע אין תפילתו תחנונים" (ברכות פ"ד מ"ד). ולכן עד שבאו אנשי כנסת הגדולה ותיקנו נוסח תפילה כללי, כל אחד ואחד היה מתפלל מקירות לבו לפי צרכיו.

ומשום כך כתב הרב כהן, גם כשתיקן יהושע בן נון את עלינו לשבח, לא תיקן "תפילה" כדי לצאת בה ידי דין תפילה, אלא טעם אחר היה עמו: כאשר נכנסו בני ישראל לארץ ישראל ראה יהושע בן נון שיש צורך לתקן את אמירת עלינו לשבח מחשש שבני ישראל יושפעו מעובדי האלילים יושבי הארץ. ולכן הדגיש את השבח "שלא עשנו כגויי הארצות ולא שמנו כמשפחות האדמה" - כדי להוציא מלבם של הטועים והתועים שיש כוחות אחרים זולתו יתברך, ולהצביע על כך שכל הניסים והנפלאות שראו במלחמות עם יושבי הארץ

עלינו לשבח

היו אך ורק מכח הבורא. ואמנם בתקופה מאוחרת יותר, תיקנו לומר עלינו לשבח לאחר התפילה, כדי לשנן השכם והערב שלא תהיה טעות בכך שהכל מונהג ומושגח על ידי הקב"ה.

בכך הסביר הרב כהן את מנהג אמירת עלינו לאחר ברית מילה כי "אחר שמלין תינוק ומוציאים דם, אפשר ח"ו לטעות אחר עבודה זרה שהיה בהם כמה צורות של עבודה בהריגה, שריפה והוצאת דם, לכן תיקנו לומר מיד אחר הברית עלינו לשבח, כדי שלא יבואו לטעות אחר עניינים וכוחות אחרים, אלא אנחנו כורעים ומשתחוים להקב"ה. ולכן אפשר להבין את המנהג לומר עלינו לשבח לאחר קידוש לבנה, כיון שקידוש לבנה מברכים בחוץ ברבים ומקדשים את הלבנה בחידושה, ואפשר לטעות שיש כוח עצמי וסגולה ללבנה, לכן אומרים אחר קידוש לבנה עלינו לשבח, שלא יטעו" (ומקור הדברים בביאור הלכה סי' תכו ד"ה ומברך).
אכן לפי המבואר לעיל שתפילת עלינו לשבח נחשבת כחלק מהתפילה כיום, וממוקמת ב"גמר התפילה", ותפקידה לסיים את סדר התפילה באמירת שבת גדול "שלא עשנו כגויי הארצות", נראה לבאר שגם לברית המילה וגם לקידוש לבנה יש בחינה של תפילה, ולכן בגמר עשייתן אומרים עלינו לשבח שהוא כ"גמר התפילה".

קידוש לבנה: בשו"ת מהרש"ג (ח"ג סימן ה) הקשה מדוע המצוה לברך את הלבנה פעם בחודש נקראה בשם "קידוש לבנה", וכי איזה קידוש לבנה יש כאן והלוא אין כאן אלא ברכה. ובתחילה רצה לומר שטעות נשתרשה בפי ההמון ובאמת צריך לומר **חידוש** הלבנה, והח' נתחלף בק', אך לבסוף כתב שמכיון שהבית יוסף והדרכי משה בסי' תכ"ו כתבו בלשון "קידוש", ודאי תורת אמת היתה בפיהם, וכפי שכבר מובא בדברי רבותינו הראשונים בלשון "קידוש לבנה" (במהרי"ל בהל' ראש חודש ובספר האשכול בפרק כג).
וביאר בספר סוד החשמל, שמצוה זו נקראה "קידוש לבנה", מלשון **קדושה**. והוא מבסס את דבריו על מאמר חז"ל (סנהדרין מב, א) תנא דבי רבי ישמעאל אלמלא לא זכו ישראל אלא להקביל פני אביהם שבשמים כל חדש וחדש דיים. אמר אביי הלכך נימרנהו מעומד. ומבואר מזה שקידוש לבנה הוא באותה בחינה של קדושה שאומרים בתפילה, וכשם שקדושה בעמידה כך קידוש לבנה נעשה בעמידה.
ובמסכת סופרים (פרק כ) נאמר: "ואין מברכין על הירח אלא במוצאי שבת כשהוא מבושם ובכלים נאים ותולה עיניו כנגדה ומיישר את רגליו ומברך". וכתב בספר יסוד ושורש העבודה (ט, א) שבקידוש לבנה "רגליהם רגל ישרה כבתפילת שמונה עשרה לצד מזרח דווקא". וכן מובא בסידור אוצר תפילות, שבקידוש לבנה יש לעמוד כשהפנים לצד מזרח כדרך תפילה.

הרי שגם בקידוש לבנה יש ליישר את רגליו ולהתפלל לכיוון מזרח, כדוגמת התפילה, וכאמירת קדושה שיש ליישר בה את הרגליים כאמור במלאכים "ורגליהם רגל ישרה" (שו"ע או"ח סי' קכה סע' ב). ועוד נאמר במסכת סופרים: "ורוקד ג' רקידות כנגדה ואומר ג' פעמים כשם שאני רוקד כנגדך ואיני נוגע בכך אם ירקדו אחרים כנגדי [להזיקני] לא יגעו בי". וגם זה בבחינת ג' ה"רקידות" שבעת אמירת הקדושה "מנענעים גופן ונושאים אותו מן הארץ" (רמ"א או"ח סי' קכה שם).

כמו כן מתפללים בקידוש לבנה לגאולה ולחידוש תפארת עם ישראל כחידושה של הלבנה: "וללבנה אמר שתתחדש עטרת תפארת לעמוסי בטן שהם עתידים להתחדש כמותה ולפאר ליוצרים על שם כבוד מלכותו".

עלינו לשבח

מכל זה אנו למדים שקידוש לבנה דומה לתפילה ובפרט לסדר הקדושה בתפילה. ומעתה מבואר היטב מדוע מסיימים את קידוש הלבנה באמירת עלינו לשבח, שכן כמבואר לעיל, גדר תפילת עלינו לשבח הוא "גמר התפילה", ולכן גם בסיום קידוש לבנה ראוי לגמור את התפילה באמירת עלינו לשבח.

[ולפי זה יש לדון בחידושו של הנודע ביהודה (או"ח סימן מא) שנשאל במקרה שבליל קריאת המגילה הסתיים זמן קידוש הלבנה, ובאמצע הקריאה נתפזרו העננים וניתן לקדש את הלבנה - האם יש להפסיק באמצע קריאת המגילה כדי לקדש את הלבנה. ופסק הנודע ביהודה שיש להפסיק את קריאת המגילה כדי לקדש את הלבנה. ואם כן יש לדון במקרה שהפסיקו את קריאת המגילה כדי לקדש את הלבנה, האם אומרים עלינו לשבח בסיום קידוש הלבנה, כבכל קידוש לבנה, כי יש לסיים את תפילת קידוש הלבנה בעלינו לשבח מדין "גמר תפילה". או שבמקרה זה אין צורך לומר עלינו לשבח בסיום קידוש הלבנה, כי בלאו הכי יאמרו עלינו לשבח בסיום תפילת ערבית, לאחר קריאת המגילה, וצ"ע].

ברית מילה: כתב הרמ"א (יו"ד סי' רסה סע' יא) שהסנדק נחשב כמקטיר קטורת. ובביאור הגר"א הוסיף: "דהוא דומה לקרבן וכמ"ש בזוהר סוף פרשת לך לך". וכן מובא בפירוש רבנו בחיי (בראשית יז, יג) וז"ל: "ועל דרך המדרש מצות מילה היא כענין קרבן, וכשם שדם הקרבן לכפרה על המזבח כך דם המילה מכפר, ועל כן מצותה ביום השמיני, כי הקרבן לא יכשר עד יום שמיני, שנאמר (ויקרא כב, כז) ומיום השמיני והלאה ירצה, וכשם שכתוב בקרבן (שמות כט, לג) ואכלו אותם אשר כפר בהם, שאכילת הקרבן לכפרה כך ישראל עושין סעודה ביום המילה. ועוד גדול כוחה יותר מן הקרבן, שהקרבן בממונו והמילה בגופו".

על פי זה אפשר לומר, שמאחר ויש בברית מילה בחינה של הקרבת קרבנות, וזהו כעין תפילה לכפרה, יש לומר עלינו לשבח לאחר הברית, כפי שאומרים תמיד עלינו לשבח בגמר התפילה.

ואמנם מובא בפוסקים (ש"ך יו"ד סי' רסה ס"ק כד; משנ"ב סי' כה ס"ק נה) ש"ביום שיש בו מילה ראוי שלא לחלוץ [תפילין] עד אחר המילה כי מילה היא אות ותפילין הם אות". ולפי המבואר לעיל יתכן להוסיף, שמכיון שחולצים תפילין רק לאחר סיום התפילה, לכן ביום שיש ברית מילה בבית הכנסת לאחר סיום התפילה, יש להמתין ולחלוץ את התפילין רק לאחר הברית, כי רק סיום הברית נחשב ל"גמר התפילה", ורק אז ניתן לומר תפילת עלינו לשבח שהיא "גמר התפילה".

יג. והנה ראוי לציין כי ברית מילה בראש השנה נעשית בבית הכנסת, כפי שפסק בשו"ע (או"ח סימן תקפד סע' ד), שמלין בין קריאת התורה לתקיעת שופר. וביום הכיפורים פסק השו"ע (סי' תרכא סע' ב) "מילה ביום הכיפורים מלין בין יוצר למוסף אחר קריאת התורה ולאחר המילה אומרים אשרי". ובדומה לכך, פסק הרמ"א (או"ח סימן תרצג סע' ד) "כשיש מילה בפורים, מלין התינוק קודם קריאת המגילה". ומכל זה רואים שמקומה של ברית המילה היה בבית הכנסת, ונקבע בסמוך לקריאת התורה.

ואכן כתב האדר"ת בספרו תפילת דוד (עמ' נא) וז"ל: "מה שנהגו בשאר מקומות לאמר 'עלינו' בברית מילה, או אחרי קידוש לבנה, אם כי יאות מאוד מה שנזכר שם שלא עשנו כגויי הארצות ושלא שם חלקנו כהם, בכל זאת נ"ל ש**נשתרבה המנהג מאז הונהג שיהיו כל הברית מילה בבית הכנסת**, והיו מביאים התינוקות עוד קודם אמירת עלינו, למען יהיו כל העם עדיין שם משום פרסום המצוה, ואחר זה הוא שאמרו עלינו". ומכל זה יש ללמוד שיתכן שמתוך המנהג לערוך את ברית המילה בבית הכנסת, וכן מאחר וקידוש

עלינו לשבח

לבנה נעשה בדרך כלל בבית הכנסת, נשתרבו המנהג לומר עלינו לשבח בסיום קידוש לבנה וברית מילה, כי כפי שנתבאר לעיל, גדר תפילת עלינו לשבח הוא "היתר יציאה מבית הכנסת", ולכן מכיון שלפני היציאה מבית הכנסת אומרים עלינו לשבח, גם בסיום קידוש לבנה וברית מילה הנעשים בבית הכנסת נהגו לומר עלינו לשבח כ"היתר יציאה מבית הכנסת", ויתכן שמתוך כך כבר נהגו לומר עלינו לשבח לאחר קיום מצוות אלו גם כשאין נעשו בבית כנסת.

* * *

עלינו לשבח בתפילות ראש השנה ויום כיפור

יד. עתה נשאר לבאר את מיקומה המיוחד של תפילת עלינו לשבח **באמצע התפילה**, במוסף של ראש השנה ויום הכיפורים.

והנה אמנם במשך כל ימות השנה תפילת עלינו לשבח היא "גמר התפילה" או "היתר יציאה מבית הכנסת", כמבואר לעיל. אולם בראש השנה נאמרת תפילה זו בתפילת מוסף של ראש השנה, כחלק מפסוקי סדר המלכויות. וכפי שהבאנו לעיל (אות ג) הסיבה לכך היא, שתוכן תפילת עלינו לשבח רובו ככולו עוסק בתיקון מלכות השי"ת בעולם ובשבח יחודו וממשלתו של מלך מלכי המלכים הקב"ה.

אך תשובה זו מיישבת רק את הכללת תפילת עלינו לשבח בתפילת מוסף של ראש השנה, ואילו ביום כיפור שלכאורה אין בו "סדר מלכויות", יש להבין מדוע תיקנו לומר בו את תפילת עלינו לשבח. ולא זו בלבד, אלא שתיקנו לאומרו רק בחזרת הש"ץ של מוסף, בעוד שבראש השנה נאמרת תפילת עלינו לשבח גם על ידי היחיד בתפילת לחש, וגם דבר זה צריך תלמוד.

וביאר הדברים נראה על פי דברי הגרי"ד סולובייצ'יק (מובא בספר הררי קדם, חלק א, סימן סג) שהקשה מדוע בסיום ברכת קדושת היום ביום הכיפורים אומרים: "בא"י מלך מוחל וסולח וכו' מלך על כל הארץ מקדש ישראל ויום הכפורים", והרי אמירת "מלך" היא אמירת מלכויות, והרי ברכה זו איננה ברכת מלכויות, ומדוע איפוא צריך להזכיר מלכות בברכה זו. וביאר הגרי"ד: "אך עיין ברמב"ם בסידור בסוף ספר אהבה וז"ל, ברכה האמצעית של צום יוה"כ הערבית ושחרית וכו' אלוקינו ואלקי אבותינו מחול לעוונותינו ביום צום הכפורים הזה מחה והעבר פשעינו כו' עד ומבלעדיו אין לנו מלך מוחל וסולח וכו' אלוקינו ואלוקי אבותינו מלוך על כל העולם כולו בכבודך והנשא על כל הארץ ביקרך והופע בהדר גאון עוזך וכו' עכ"ל. וזה ממש כנוסחת התפילה בראש השנה שמתפלל על מלכויות בגוף הברכה, ולפי זה מוכח מהרמב"ם דלקושטא יש ברכת מלכויות ביום הכפורים".

ובספר נפש הרב (עמוד ריא) ביאר את דברי הגרי"ד: "בשמונה עשרה ביום הכיפורים, היות **וענין המלכויות הוא חלק מעניינו של יום הכיפורים** כמו שהוא מעניינו של יום בראש השנה, לפיכך מן הנכון להוסיף ב' הוספות אל תוך הנוסח של כל התפילות, על פי נוסח הרמב"ם הנ"ל: [א] קודם שאומרים קדשנו במצוותיך וכו' "מלוך על כל העולם כולו בכבודך וכו'", (כמו בראש השנה) עד - בכל משלה, ורק אח"כ להמשיך ולומר קדשנו במצוותיך וכו'. [ב] סמוך לחתימה אחר שאומר ומבלעדיך אין לנו מלך מוחל וסולח, יש להוסיף "ודברך מלכנו אמת וקיים לעד" (כמו בראש השנה), וכן נדפס במחזורים בסמוך לחתימת קדושת היום דברכות הפטרה".

עלינו לשבח

ומבואר בדברי הגרי"ד, **שגם בתפילת מוסף של יום הכיפורים יש להזכיר את ענין המלכויות**, ודבר זה בא לידי ביטוי במטבע הברכה האמצעית שיש להזכיר בו "מלך".

ובטעם הזכרת "מלכויות" ביום הכיפורים, נראה על פי ביאורו של אבי מורי שליט"א בספרו עיונים בפרקי אבות (פרק ד משנה יז), בתשובה לשאלה שבראש השנה אין כל זכר לוידיי שהוא מעיקרי התשובה, ומדוע איפוא נכלל ראש השנה **בעשרת ימי תשובה**, ואם כן מהו גדר ה"תשובה" בראש השנה, שבגינו נמנה כראשון מעשרת ימי התשובה. וביאר אבי מורי: "בספר חסידים (אות כח) מוסבר שעל האדם השב בכל לבבו ובכל נפשו להתדבק בבוראו, כי עצם התדבקות זו, היא המונעת מאתו מלשוב ולחטוא. ותשובה זו, של דבקות מוחלטת בבורא, אכן מתבצעת אל נכון בראש השנה, על ידי תקיעת השופר, ותוך כדי הברכה הרביעית - היא ברכת מלכויות, בתפילות ובפסוקים הנאמרים בברכה זו, וכמובא בגמרא (ראש השנה טז, א) אמר הקב"ה, אמרו לפני מלכויות זכרונות ושופרות, מלכויות כדי שתמליכוני עליכם. עיקר התקיעות נתקנו על סדר התפילה של שלש ברכות אלו, ובכך מקבל האדם על עצמו עול מלכות שמים בלא תנאים. קבלה זו מתבטאת אל נכון על ידי קיום מצות תקיעת שופר שהיא מן הלב ולא מהמוח והשכל, בכך מתקיימת מצות תשובה ביום זה שהוא הראשון לעשרת ימי תשובה, ללא כל חשבונות של חטאים וחיטוט בעוונות העבר, כי אם בהתדבקות מוחלטות בהבורא ית' ובקבלה כנה ואמתית לעתיד". כלומר, על ידי המלכת הקב"ה נחשב ראש השנה כיום הראשון לעשרת ימי תשובה, משום שזוהי תחילת הדרך לחזור בתשובה.

ועל פי דבריו מבואר ענין המלכויות ביום הכיפורים, ואף שבוודאי עיקרו של יום הכיפורים נועד לתשובה בדרך של וידוי ובקשת מחילה, אולם מן הראוי לשלב בו גם את הדרך לחזור בתשובה על ידי התדבקות בבורא המושגת בהכרה שלימה במלכות השי"ת בעולם. ולכן גם ביום הכיפורים נכלל ענין המלכויות במטבע התפילה.

ומעתה נוכל לבאר מדוע נקבעה אמירת עלינו לשבח דווקא **בחזרת הש"ץ** של תפילת מוסף ביום הכיפורים, מלבד הזכרת המלכויות במטבע התפילה. כי הקביעות בתוך חזרת הש"ץ מלמדת על חשיבות אמירת עלינו לשבח **בציבור**, וכנראה רצו להדגיש בכך את **"תשובת הציבור"**, כלומר, את השותפות של **היחיד** כחלק **מכלל הציבור** בעשיית התשובה ביום הכיפורים, וחובתו מלבד תשובתו כיחיד, להכלל בתשובה של כל הציבור. שהרי "אין מלך בלא עם", ולכן רק בתפילת הציבור – בחזרת הש"ץ, יש צורך בהזכרת המלכויות ביום כיפור.